

KATSAUKSET

Miten varautua tuntemattomaan? Koulutus- ja ammattisuunnitelmat muuttuvassa yhteiskunnassa

Sinikka Selin

Lectio praecursoria Suomen ja Pohjoismaiden historian väitöskirjaan Mikä sinusta tulee isona? Koulutus- ja ammattisuunnitelmat 1950–60-luvun Helsingissä, Helsingin yliopistossa 31.3.2017

Globaali talous ja teknologinen kehitys muokkaavat voimakkaasti tämän päivän suomalaisia yhteiskuntaa ja vaikuttavat suuresti työmarkkinoiden kehitykseen. On arvioitu, että jopa runsas kolmannes Suomen työpaikoista on suuren tuhoutumisriskin alaisia tulevan 20 vuoden aikana. Yhdysvalloissa osuuden on laskettu olevan jopa puolet (Pajarinen & Rouvinen 2014, 1–3). Korkeaa osaamista vaativien työpaikkojen ja varsin vähäistä muodollista koulutusta edellyttävien palvelutyöpaikkojen määrät ja osuudet kasvavat, kun taas koulutusvaatimuksiltaan keskitasoisten ja keskipalkkaisten työtehtävien pelätään vähentyvän (Kauhanen, Maliranta, Rouvinen & Vihriälä 2015, 59–63). Tällainen työmarkkinoiden polarisaatio voi horjuttaa yhteiskuntarauhaa. Tutkijat kuitenkin muistuttavat, että samaan aikaan kun työpaikkoja tuhoutuu ja jonkin ammatin harjoittajien määrä kutistuu, syntyy kokonaan uusia ammatteja ja työnkuvia. Kuten antiikin ajan filosofi Herakleitos jo aikanaan pohti, vain muutos on pysyvää.

Nämä työelämää koskevat ennusteet ulottuvat kahden vuosikymmenen päähän tulevaisuuteen, mutta ihmisten työura saattaa kestää jopa puoli vuosisataa. Niinpä tänä keväänä peruskoulun päättötodistukset käteensä saavia nuoria on työelämässä runsaasti vielä 2060-luvulla. Pystyvätkö he tekemään ratkaisuja, jotka kannattelisivat heitä globaalien talouden ja eksponentiaalisesti kehittyvän teknologisen muutoksen pyörteissä? Voidaanko murrosikäisiltä 15–16-vuotiailta edes odottaa sellaista? Kuinka suuri merkitys valintatilanteessa on perhetaustalla, ja ovatko tytöt ja pojat sen perusteella – tai sukupuolensa vuoksi – epätasa-arvoisissa asemissa? Koulutusta ja ammattia koskevat valinnat vaikuttavat kokonaisvaltaisesti yksilön elämäntilanteeseen. Niiden kautta tapahtuu myös yhteiskunnallinen uusintaminen, eli sosioekonomisen aseman periytyminen vanhemmilta lapsille – tai tämän periytyvyyden katkaisu ja sosiaalinen liikkuvuus. Koulutuspoliittisilla ratkaisuilla voidaankin edistää merkittävästi yhteiskunnallista tasa-arvoa.

Vastavaan valintatilanteisiin ovat joutuneet myös aiemmat sukupolvet. Tänään tarkastettavassa tutkimuksessa keskiössä ovat 1950- ja 1960-lukujen nopeasti modernisoituvassa Suomessa suunnitelmiaan tehneet nuoret sekä heidän tulevaisuuteen liittyneet toiveensa, pelkonsa, haaveensa ja suunnitelmansa. Myös tuolloin pohdittiin paljon työelämän muutosta: koneellistuminen ja automaatio vähensivät ruumiillisen työn räsistystä ja pilkkoiivat työ-

prosesseja entistä pienempiin osiin niin teollisuudessa kuin konttorityössä. Koneet korvasivat ihmistyövoimaa ennen kaikkea rutiininomaisissa tehtävissä. Kehitys vaati työntekijöiltä erikoistumista ja aiempaa pidempää koulutusta. Myös kansainvälistyminen oli iduillaan ja alkoi vaikuttaa muun muassa kotimaisen tekstiiliteollisuuden kilpailukykyyn. Toisin kuin pelättiin, koneellistuminen ei aiheuttanut työttömyyttä, mutta se lisäsi työvoimaan kohdistuvia koulutusvaatimuksia.

Nuorten ja heidän perheidensä ensisijainen ratkaisu ajan haasteisiin olikin koulutus: sekä yleissivistävän että muodollisen ammatillisen koulutuksen suosio kasvoi voimakkaasti. Opiskelu alettiin mieltää sijoitukseksi kulueraan sijaan. Perheen yhteiskuntaluokka vaikutti kuitenkin suuresti nuoren koulunkäyntimahdollisuuksiin. Rinnakkaiskoulujärjestelmän aikaan ikäluokat jaettiin jo neljän kouluvuoden jälkeen, noin kymmenvuotiaina kahdelle polulle. Osa pyrki ja pääsi oppikouluun, joka avasi laajemmat työ- ja koulutusmahdollisuudet kuin oppivelvollisuuden suorittaminen kansakoulun jatkoloukilla, myöhemmässä kansalaiskoulussa. Perheen yhteiskuntaluokka vaikutti suuresti lasten jakautumiseen eri koulumuotoihin. Suurin osa oppikoululaisista oli keskiluokkaisista perheistä, kun taas valtaosa kansakoulua käyvien vanhemmista työskenteli työväenluokkaisissa ammateissa.

Muutamassa sodanjälkeisessä sukupolvessa tapahtui valtava muutos: suurimmalle osalle vuosisadan alussa syntyneistä koulutukseen pääsy tai siinä jatkaminen oli ollut mahdollista. Kuten kasvatustieteilijä Juha Kauppila (2013, 317–327) on luonnehtinut, ennen 1930-luvun puoliväliä syntyneet olivat ”sodan ja niukan koulutuksen sukupolvi”, joille koulutus oli ihanne. Työnteko aloitettiin varhain, ja ahkeruus ja työteliäisyys arvostettiin korkealle. Tämä näkyy myös nuorten suunnitelmissa ja heidän vanhempiensa kirjoittamissa merkinnöissä 1950-luvun alussa. Työ kiinnitti yhteiskuntaan ja kasvatti kunnon kansalaiseksi. Erään 14-vuotiaan kansakoulutytön vanhemmat kirjoittivatkin: ”haluaisimme saada tyttäremme mitä pikemmin johonkin jossa hän oppisi sen että ihmisellä täyty olla työ josta hän ansaitsee toimeentulonsa. (...) Olisi vaan hyvä kun saisi jotain jossa olisi kiinni.” (FBI:85 Kansakoulutytöjen peruskortit 1960. Työnvälitystoimiston nuorisosoasto, Helsingin kaupunginarkisto).

1950- ja 1960-lukujen aikana työelämä loittooni nuorten suunnitelmissa vähitellen takalalle koulutuksen merkityksen noustessa. Koulutus näyttäytyi välineenä, jonka avulla nuoret voisivat nousta edellistä sukupolvea parempaan asemaan työmarkkinoilla. Myöhempi kehitys osoittaa, että tämä koulutukseen tehdyn sijoituksen tuottolupaus lunastettiin. Vahva ja jatkuva talouskasvu sekä elinkeino- ja ammattirakenteen murrokset imivät työntekijöiksi varttuneet nuoret mukanaan ja lisäsivät sosiaalista liikkuvuutta ylöspäin. Syntyi hyvä kehä, jossa lisääntyvällä koulutuksella oli merkittävä rooli. Inhimillisen pääoman teorian mukaan 1900-luvulla tapahtuneen talouskasvun ja tuottavuuden nousun taustalla oli ihmisten taitojen ja tietojen määrän lisääntyminen. Tuottavuuden paraneminen teki yrityksille mahdolliseksi sekä investoinnit että työntekijöiden ansiotason parantamisen. Elintaso nousi ja koulutus kasvoi. Tulevaisuuteen voitiin suhtautua luottavaisesti. Koulutukseen tehdyt panostukset saatiin moninkertaisina takaisin niin yksilöiden kuin koko yhteiskunnan tasolla. Hyvää riitti jaettavaksi kaikille.

Oppivelvollisuuden ja aikuisuuden väliin kiilautui uusi, opiskelun leimaama elämänvaihe yhä suuremmalle osalle ikäluokasta. Kansakoulua käyville kyse oli ennen kaikkea ammattiin valmentavista opinnoista, jotka antoivat heille koulutetun ammattityöntekijän statuksen ja pääsyn laajenevaan keskiluokkaan. Oppikoulun ensimmäistä vaihetta, keskikoulua päättävillä avautui useampia vaihtoehtoja. Lukion lisäksi heille oli tarjolla omia erityisiä opintolinjoja ammatillista koulutusta tarjoavissa kouluissa ja opistoissa. Keskikoulun suorittaneet olivat myös paremmassa kilpailuasemassa nuorten pyrkiessä ammattikoulun

suosituimmille linjoille. Nykyisenkaltaisesta koulutustakuusta voitiin vain haaveilla: koko maassa kansalais- tai keskikoulun suorittaneille tarkoitettuja opiskelupaikkoja oli 1950-luvulla vain noin puolelle 15-vuotiaiden ikäluokasta. Helsingissä koulutusta oli paremmin tarjolla jo tuolloin, ja opiskelumahdollisuudet paranivat huomattavasti koko maassa vuoden 1958 ammattikoululain jälkeen. (Venna 1971, 131–133).

Koulutuksen merkityksen kasvusta kielii myös oppikouluopintojen suosion suuri kasvu. Yhä useampi sai käteensä keskikoulun päättötodistuksen tai painoi päähänsä valkolakin. Oppikoulun käymisen nopea yleistyminen ajoittuu yksiin suurten ikäluokkien koulutien kanssa. Vanhojen koulujen laajentamisen lisäksi tarvittiin uusia kouluja. Taatakseen jälkeläisilleen koulutuksen, joka ei sulkisi mitään myöhempiä vaihtoehtoja pois, aktiiviset vanhemmat perustivat yksityisiä oppikouluja. Oppikoulukoulutuksen yleistyminen ei kuitenkaan poistanut sen valikoivuutta. Työntekijäperheistä lähtöisin olevien nuorten osuus Helsingin keskikoululaisista ja koko maan oppikoululaisista pysyi samalla tasolla, noin 30 prosentissa 1950- ja 1960-lukujen ajan. Keskiluokkaisten perheiden vanhemmat varmensivat oman yhteiskunnallisen asemansa siirtymisen jälkipolville panostamalla koulutukseen. Sen sijaan työläisperheiden vanhemmille pitkä muodollinen koulutus oli vierasta, ja se saatettiin nähdä riskinä. Myös puhtaasti taloudelliset syyt vaikuttivat joissakin perheissä siihen, että lapset siirtyivät työelämään heti oppivelvollisuuden suoritettuaan. Vaikka koulutus itsessään olisi ollut ilmaista, koulua käyvä nuori ei olisi pystynyt tekemään omaa osaansa perheen toimeentulon hyväksi. Palkkapussin tuomisen sijaan hänen elättämisensä olisi vienyt siivun muiden tuloista. Helsingissä iltaopiskelu oli mahdollista, mutta työnteon ja opintojen yhdistäminen vaati erityistä ahkeruutta ja määrätietoisuutta.

Koulutusta ja ammattia koskeviin valintoihin liittyy aina paitsi se, mitä henkilö itse haluaa ja mihin häntä kannustetaan, myös se, minkä hän arvioi kannattavaksi muun muassa työllistymisen ja palkkatason kannalta. Esimerkiksi eräs iltapäivälehti (Iltalehti 14.3.2017, 8–9) muistutti pari viikkoa sitten, juuri ennen korkeakoulujen yhteishaun alkamista koulutuksen kannattavan, mutta alavalinnalla olevan merkitystä. Myös 1950–60-luvun nuoret pohtivat koulutuksesta saatavaa hyötyä työmarkkinoilla. Millä alalla riittäisi töitä? Mikä oli eri alojen palkkataso? Muun muassa eräs kansakoulupoika totesi 1950-luvun alussa, että autonasentajaksi kannattaisi ryhtyä, koska se oli tulevaisuuden ala, jolla riittäisi töitä ”niin kauan kuin autoja on” (FbIV:13 Kansakoulupoikien peruskortit 1950. Työnvälitystoimiston nuoriso-osasto, Helsingin kaupunginarkisto). Suunnitelmissa näkyi nopea teknologinen kehitys, sillä kymmenen vuotta myöhemmin nuoret miehet nimesivät sähkötyön tulevaisuuden alaksi ja toiset kymmenen vuotta myöhemmin, 1970-luvun taitteessa, ATK-ala hukkuteli lupaavilla mahdollisuuksillaan ja hyvällä palkkatasollaan.

Ei ole sattumaa, että edelliset ansioita ja työllisyysnäkyviä painottaneet esimerkkitoiveet olivat kaikki poikien esittämiä. Nuorten yleisessä suhtautumisessaan tulevaisuuteen oli eroja sukupuolen mukaan. Pojat ja heidän vanhempansa pohtivat sitä, mikä ammatti oli hyvä, kun taas tytöt huoltajineen miettivät, mihin ammattiin nuori sopisi. Edellinen lähestymistapa korosti ammattien, jälkimmäinen nuoren itsensä ominaisuuksia. Tämä liittyi sukupuolirooleihin: ansiotyöllä ei katsottu olevan yhtä keskeistä merkitystä naiseksi varttuvien ja mahdollisesti äideiksi tulevien tyttöjen kuin aviomiehiksi varttuvien poikien tulevaisuudessa. Kärjistetysti voisi sanoa, että tyttöjen kohdalla ajateltiin, mihin heidät oli sovitettava, kun taas poikien kohdalla pohdittiin, mitä he halusivat. Tyttöjen ja poikien suunnitelmat noudattivat sukupuolittunutta ammattirakennetta täysin. Tähän vaikutti myös se, että oli kyse murrosikäisistä nuorista, joille sukupuoliroolit ovat yleensä erittäin korostuneita.

Muun muassa ammattikoulujen rehtorit ja työmarkkinajärjestöjen edustajat varoittelivat nuoria liiallisesta toiveikkuudesta ja siitä, etteivät trendialat, kuten televisioasentajan

ammatti, kykenisi tarjoamaan kaikille halukkaille työtä. Heidän nähdäkseen suurten ikäluokkien edustajia odottava ammatillinen tulevaisuus olisi todennäköisesti karu ja yksinkertainen, eikä lainkaan niin ”jännittävä”, kuin nuoret tuntuivat odottavan (Pajula 1967; Rautavaara 1956). Ehkäpä nämä vanhemmat herrat kokivat maailman muuttuneen jo niin paljon ja niin nopeasti, että halusivat jarruttaa nuorempien intoa näiden tulevaisuudenviisioissa. Vaikka tällaisessa suhtautumisessa nuorten aikeisiin saattoi olla aiheellistakin realismia mukana, se kuulostaa myös melko lannistavalta. Toiveikkuudella on tärkeä merkitys, vaikka haaveet eivät toteutuisikaan. Luottavainen suhtautuminen parantaa itseluottamusta, auttaa tavoitteiden asettelussa ja niihin pyrkimisessä. Se, miten odotamme asioiden sujuvan, vaikuttaa toimintaamme ja säätelee sitä kautta myös menestymistämme.

Harva oppivelvollisuuden suorittanut nuori tietää, mitä haluaa isona tehdä. Haaveiden ja toiveikkuuden lisäksi valintatilannetta saattavat sävyttää pelko ja epävarmuus tulevasta. Löydätkö oman paikkani? Olenko myöhemmin tyytyväinen tekemiini ratkaisuihin? Siirtyminen koulunpenkiltä työmarkkinoille voi sisältää monia eri vaiheita ja kokeiluja, pettymyksiä ja epäonnistumisiakin. Ainakin 1950- ja 1960-lukujen nuorille siihen liittyi usein myös runsaasti sattumaa ja pakotettuja ”valintoja”. Nuori saattoi kokeilla useampaa eri alaa ja työpaikkaa ennen kuin sopiva paikka löytyi – tai hän joutui tyytymään siihen, mistä työtä sattui saamaan. Valtion opintoavustusten merkitys vähävaraisten perheiden nuorten opiskelumahdollisuuksien tukijana oli vaatimaton, ja rinnakkaiskoulujärjestelmä aiheutti kouluksellisia umpikujia.

Tulevaisuudesta voidaan aina esittää vain valistuneita arvauksia. Rakennamme odotuksemme ja suunnitelmamme yleensä sen varaan, mitä on aiemmin tapahtunut. Yhteiskunnan nopea muutos kuitenkin vanhentaa kokemuksemme niin, ettemme voi turvautua aiempaan entiseen tapaan. Myös ammattien maailma muuttuu odottamattomilla tavoilla. Kun 1970-luvun lastenlaulun unelma-ammatteja olivat karjako ja kuormurin kuljettaja, niin 2010-luvun laulussa Isla haluaa idoliksi, Minjasta tulee personal traineri ja Abdu aikoo mahtavaksi keksijäksi. Lääkärin ja taiteilijan ammatit näyttäisivät pitäneen pintansa, ne mainitaan molemmissa kappaleissa. Sellaisia ammatteja, tai pitäisikö sanoa tapoja ansaita elantonsa, kun tubettaja, vlogaaja ja striimaaja, ei olisi voinut kuvitella tai ymmärtää ennen internetin ja digitalisaation voittokulkua. Vaikka tällaiset työnkuvat ovat todellisuutta vain muutamille, niillä on kokoansa enemmän voimaa sen vuoksi, että näitä töitä tekevät ovat idoleita monille, ja ne ovat unelma-ammatteja suurille nuorisojoukoille.

Nuorten odotushorisontti laajeni huomattavasti 1950- ja 1960-lukujen kuluessa. Sen sijaan, että he olisivat joutuneet suunnitelmiaan turvautumaan vähiten epämieluisaan vaihtoehtoon, 1970-luvun taitteessa ammatinvalinnanohjaajat jopa kannustivat heitä pohtimaan unelma-ammattiaan. Vaikka nuorten lähipiiri vaikutti suuresti heidän suunnitelmiensa rakentumiseen, nuorten aiheet pikemmin ennakoivat tulevaa elinkeino- ja ammattirakennetta kuin noudattivat senhetkisiä malleja. Heidän valintansa rakensivat osaltaan tulevaa kehitystä, ja koulutusmahdollisuuksien parantuessa heidän oli myös mahdollista tavoitella ja toteuttaa haaveitaan.

Nämä seikat tulee muistaa kuunneltaessa nykynuorten pohdintoja sekä tehtäessä koulutusta ja työelämää koskevia ratkaisuja. Nuoret tarvitsevat tietoa ja neuvoja, mutta ennen kaikkea aikaa ja tukea tehdäkseen elämänsä tärkeimpiä päätöksiä. Koulutuspolitiikan tutkijat ovat varoittaneet koulutuksen periytyvyyden voimistumisesta ja luokkayhteiskunnan paluusta. Koulushoppailu on yleistynyt myös Suomessa, ja lasten varhainen valikoituminen johtaa eriarvoistumiskierteeseen. Tämän tiedostaminen on tärkeää koko yhteiskunnan demokratiakehityksen nimissä. Teknologian nopeaa kehitystä ei puolestaan pidä nähdä vihollisena, vaan mahdollisuutena, jonka tarjoamiin tilaisuuksiin kannattaa tarttua: uusien

innovaatioiden vastustaminen ei ole ennenkään tuonut toivottua tulosta. Luovuus, muuntautumiskyky ja kokonaisuuksien hahmottaminen tekevät ihmisestä edelleen ylivertaisen koneisiin nähden.

Väitöskirja

Selin, Sinikka 2017. Mikä sinusta tulee isona? Koulutus- ja ammattisuunnitelmat 1950–60-luvun Suomessa. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 191. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.

Lähteet

Pajula, Marja: Poikia tarvitaan käsityöläisammatteihin. Kotiliesi 5/1967.
Rautavaara, Antero: Työmarkkinaosapuolilla on puheenvuoro. Ammatinvalinta 2/1956.
Työnvälitystoimiston nuoriso-osasto, Helsingin kaupunginarkisto.

Kirjallisuus

Iltalehti 14.3.2017.

Kauhanen, Antti, Maliranta, Mika, Rouvinen, Petri & Vihriälä, Vesa (2015). Työn murros – Riittääkö dynamiikka? Helsinki: Elinkeinoelämän tutkimuslaitos ETLA. [www-lähde]. < https://www.etla.fi/wp-content/uploads/ETLA_B269_Tyon_murros_kansilla_high_res.pdf > (Luettu 20.3.2017).

Kauppila, Juha 2013. Koulutuksen merkitys ja suomalaiset koulutussukupolvet. Teoksessa Antikainen, Ari, Rinne, Risto & Koski, Leena: Kasvatussosiologia. Jyväskylä: PS-kustannus.

Pajarinen, Mika & Rouvinen, Petri 2014. Computerization Threatens One Third of Finnish Employment. ETLA Brief No 22. Helsinki: Elinkeinoelämän tutkimuslaitos ETLA. [www-lähde] < <http://pub.etla.fi/ETLA-Muistio-Brief-22.pdf> > (Luettu 20.3.2017).

Venna, Yrjö 1971. Mihin ammattiin? Ammatinvalintatietoutta keskikoululaisille. Helsinki: Työvoimaministeriön ammatinvalinnanohjaustoimisto & Valistus.

FT Sinikka Selin on tällä hetkellä perhevapaalla.